

תורכיה וישראל: שותפות הולכת ומתפתחת

מֶלֶטֶס מִיפְטִיל־בֶּאֶק

ההתקרבות בין תורכיה לישראל

סיומה של המלחמה הקרה גרם לערעור האיזון בפוליטיקה העולמית. איזון חדש טרם נוצר. המאפיין הדו־קוטבי של התפלגות הכוחות נעלם, והחל מעבר לפוליטיקה רב־קוטבית, אך הוא טרם הסתיים. העידן שאחרי המלחמה הקרה מאופיין במידה רבה של חוסר ודאות, שזירז את שיתוף־הפעולה בין המדינות שנפגעו מחוסר הוודאות הזה. המזרח התיכון הוא אחד האזורים המושפעים מהסביבה הביטחונית הרופפת. אחרי התמוטטותה של ברית־המועצות הגיבה תורכיה על השינויים שהתחוללו בעולם ובאזור על־ידי ניסוח מחדש של מדיניות החוץ שלה.

נוכח חוסר הוודאות בקשר לגבולותיה ולזהותה, גיבשה תורכיה בריתות חדשות, שאחת מהן היא "הברית האסטרטגית" ההולכת ונרקמת בינה לבין ישראל, כחלק בלתי־נפרד מהשינויים האלה.

בהמשך ננתח את הציר תורכיה-ישראל מתוך הצגת השאלות הבאות:

1. אילו אינטרסים ביטחוניים של תורכיה עשויה לשרת מדיניות חוץ פרו־ישראלית בעידן שאחרי המלחמה הקרה?

ד"ר מֶלֶטֶס מִיפְטִיל־בֶּאֶק (Meltem Müftüler-Bac) היא פרופסור־משנה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת בילקנט באנקרה, ומכהנת כסגנית ראש המחלקה. ספרה של ד"ר מ"ב: Turkey's Relations with a Changing Europe (הוצ' אוניברסיטת מנצ'סטר, 1997) הוא מן החיבורים החשובים בדנו. המחברת מתמחה בתחום יחסי תורכיה והאיחוד האירופי, שיתוף־הפעולה האסטרטגי בין תורכיה לישראל, וההתפתחויות בענייני הביטחון באירופה ובעולם אחרי סיום המלחמה הקרה. המאמר הוכן עבור נתיב על בסיס מסמך שהוגש לוועידה הדו־לאומית על שיתוף־פעולה וסכסוך במזרח התיכון, תוך התייחסות מיוחדת לשאלת המים, שנערכה ב-20-21 באפריל 1998 באוניברסיטת בילקנט בתורכיה. המחקר במלואו ראה אור באנגלית (אוקטובר 1998) כנייר עמדה מסי' 47 של מרכז אריאל למחקרי במדיניות.

2. מהי ההיערכות האסטרטגית המחודשת המתקמת בין תורכיה לישראל, ומה תהייה ההשלכות של ברית זו, אם בכלל, על הביטחון במזרח התיכון?

שאלה נוספת, הקשורה בשאלות אלה, היא ההשלכה של מדיניות המים על שיתוף־הפעולה בין תורכיה לישראל. המים הולכים ונעשים מרכיב חיוני של עצמה פוליטית במזרח התיכון, אזור שהמים מצויים בו בצמצום. תורכיה היא אחת המדינות היחידות באזור הנהנית משפע של מקורות מים יבשתיים. מאחר שמשאבי טבע הם מרכיב חשוב בעצמתה של כל מדינה במגעים עם מדינות אחרות, משאבי המים של תורכיה מעניקים לה עצמה מול מדינות מזרח־תיכוניות אחרות. ואכן, מים עשויים למלא תפקידים שונים. אפשר לנצל אותם ליצירת אינטרסים משותפים בין צדדים לסכסוך, ואפשר לנצל אותם לאיום על יריבים. במובן זה, מים עשויים להיות כלי לבניית הסכמה הדדית, או סיבה לסכסוך. בדצמבר 1993, למשל, איימה ממשלת טנז' צ'ילר לצמצם את זרימת המים לסוריה, כתגמול על תמיכתה של סוריה בתנועת הבדלנים הכורדיים, המתנגדת לתורכיה.

המים, ככלי של שיתוף־פעולה, הם הנושא שבו עוסקת אחת מחמש קבוצות העבודה במשאב־ומתן הרב־צדדי, שהוא חלק מ"הליך השלום" במזרח התיכון. בהזמנה המשותפת ששיגרו הנשיא בוש והנשיא גורבצ'וב לוועידת השלום במדריד ב-1991, צוין ההסדר של סוגיות "המים" כאחד הנושאים החיוניים לשלום וליציבות באזור.¹

מאחר שהמים הם תשומה חשובה ביותר בחקלאות ובתעשייה, הקביעה מה הן זכויות מים צודקות והטלת היטלים "כלכליים" על שימוש במים תהייה חיונית לפיתוח אופטימלי של החקלאות הישראלית והפלשתינית כאחת. ומאחר שהיום מקובל להגיד שהמלחמה הבאה במזרח התיכון תתנהל סביב המים,² יש ביכולתה של

¹ George Gruen, "International Regional Cooperation", in "Water as an Element", p. 263. George Gruen, "International Regional Cooperation", *Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East*, Ali Ihsan Bagis (ed.), (Ankara: Hacettepe University Press, 1994), p. 263.

² The Economist, "The Survey of the Arab World", May 12, 1990, p. 10.

תורכיה לספק מים זולים על בסיס אמין, ולהפיג את המתחים באזור סביב סוגיית ההקצבות של משאב נדיר זה. באוקטובר 1991 זימן טורגוט אוזאל המנוח, שהיה אז נשיא תורכיה, ועידת פסגה לענייני מים במזרח התיכון, אבל הוא נאלץ לדחות אותה עקב התנגדותה של סוריה להשתתפותה של ישראל. הממשלת התורכית הציעה מספר פרויקטים למכירת מים למזרח התיכון, ובעיקר לישראל. כן תלויה ועומדת תכנית להנחת צינור מים בימי שלום, להזרמת מים מתורכיה לישראל ולרשות הפלסטינית.

עם זאת, על מנת להפיק תועלת אמיתית מצינור כזה, יש צורך קודם לכן בשלום בין ישראל, סוריה ולבנון. מאז תחילת שנות השמונים היו המים אחד הנושאים המרכזיים במדיניות החוץ. כאשר נדון בהמשך בדפוסי שיתוף-הפעולה ההולכים ומתגבשים בין תורכיה לישראל, נבחן את מניעיה של תורכיה להתקרבות אל ישראל, נתמקד בניגודי האינטרסים השונים, ונטח את הברית ההולכת ונרקמת בין תורכיה לישראל.

מניעיה של תורכיה

ס וליימן דמירל, נשיא תורכיה מאז יוני 1993, סיכם את המניעים להקמת הציר תורכיה-ישראל כדלקמן: "תורכיה וישראל החליטו על שיתוף-פעולה אזורי לשיפור רווחתו הכלכלית של האזור ולבלימת הטרור".³

התקרבותה של תורכיה לישראל היא פרי פעולת-גומלין של מספר גורמים: סופה של המלחמה הקרה, מלחמת המפרץ ב-1990-91, הבעיה הכורדית בתורכיה ותהליך השלום הישראלי-ערבי. תורכיה השתעשעה מאז ומעולם ברעיון של קשרים הדוקים יותר עם ישראל, ותמיד היתה קיימת בה נכונות פוליטית לכוון אתה קשר, אבל האווירה המתאימה לכך נוצרה רק בשנות התשעים.

מ-1945 עד 1989 היתה תורכיה חלק בלתי-נפרד ממערכת הביטחון של המערב, בגלל מעמדה כמדינת חיץ מול ברית המועצות. עמדה זו אפשרה לה להתקבל כחלק ממערך המדינות האירופיות.

מצד אחר, תורכיה מוצאת את עצמה מבודדת במזרח התיכון הערבי בגלל עברה האימפריאלי, ומשום שהיא נתפסת כמדינה שהתרחקה מהאיסלאם, בגלל הממשל החילוני הנוהג בה מאז 1924. בימי המלחמה הקרה התרחקה תורכיה עוד יותר משכנותיה הערביות המוסלמיות והתייצבה לצד המערב, ובייחוד לצדה של ארצות-הברית. הכללתה של תורכיה במערב, שנעשתה באי-רצון מסוים, נתונה מאז 1989 לביקורת. התפוררותה של ברית-המועצות הציבה סימני שאלה על חשיבותה של תורכיה כשותפה למערך ביטחוני של המערב.⁴ הסדר הביטחוני החדש ההולך ונוצר באירופה לא קיבל את תורכיה לשורותיו באותה המידה שקיבלו אותה הארגונים האירופיים אחרי מלחמת-העולם השנייה.⁵ התפתחות המאורעות אחרי סיומה של המלחמה הקרה פקחה את עיניה של תורכיה, והיא החלה להבין שהיא אינה רצויה כל כך במזרח התיכון הערבי, אבל גם אינה מתקבלת כדבר מובן מאליה במחנה המערבי.

בעידן שאחרי המלחמה הקרה, תורכיה מוצאת את עצמה בסביבה ביטחונית סוערת והפכפכה, המאופיינת בחוסר

יציבות. גורמי אי-יציבות אזוריים כגון עירק, סוריה, לבנון ואירן גרמו לכך שתורכיה תבחין בסכנות הבידוד וההימצאות בשולי הסדר הביטחוני העולמי והאזורי, והניעו אותה לחפש לעצמה בעלי-ברית חדשים, כאשר ישראל היא המועמדת המתקבלת ביותר על הדעת. הגורם הראשון שהניע את תורכיה להתקרב לישראל היה אפוא המודעות לבידודה הגובר בעידן שאחרי המלחמה הקרה.

הגורם השני שהביא להתקרבות היה מלחמת המפרץ, ב-1990-91, אשר פרצה בסביבה הרופפת הזאת של מזרח תיכון שאחרי המלחמה הקרה. מלחמת המפרץ אימתה שהמזרח התיכון ממשיך להיות מקור רציני לחוסר יציבות, העלול לאיים על הביטחון בעולם כולו. נוסף על כך, מלחמת המפרץ המחישת שתורכיה בכל זאת חשובה עדיין לביטחון המערב, חרף העובדה שתפקידה כמדינת חיץ נגד ברית המועצות הסתיים כבר. ולבסוף, מלחמת המפרץ הבליטה את קווי הדמיון בין תורכיה לישראל – שתי מדינות שאינן ערביות, ובכל זאת מצויות באזור שהוא ערבי בעיקרו, ושוב אף אחת מהן אינה מקובלת, ושתייהן צפויות לסכנות דומות. התעקשותו של צדאם חוסיין, למשל, להשוות את פלישתו לכויית להתערבותה של תורכיה בקפריסין ב-1974 ולבעיה הפלסטינית, הבליטה את העובדה שעירק היא אויב משותף לתורכיה ולישראל.

הגורם השני המאפשר לתורכיה לנהל מדיניות חוץ פרו-ישראלית ביתר חופשיות הוא תהליך השלום הערבי-ישראלי ההולך ומתפתח. תורכיה הכירה בישראל ב-1949 והיתה המדינה המוסלמית הראשונה שעשתה זאת, אבל עד שנות התשעים לא ששה ממשלת תורכיה לשתף פעולה עם ישראל בצורה הדוקה יותר, בגלל רגישותם של הערבים. אך גם כך, מדיניותה של תורכיה כלפי ישראל חיידה את ההבדלים בינה לבין העולם הערבי. נאצר הצהיר בגלוי, למשל, ש"תורכיה אינה אהודה בעולם הערבי, בגלל מדיניותה כלפי ישראל".⁶

מדיניות החוץ של תורכיה היתה מבוססת, מסורתית, על אי-התערבות בעניינים ערביים. משום כך, שיתוף-פעולה נרחב עם ישראל לא היה אפשרי כל עוד לא נמצא פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני. עד שנות התשעים היו, אם כן, קשריה ויחסיה של תורכיה עם ישראל מוגבלים, בגלל רצונה לפייס את שכנותיה הערביות. המהלכים שניסו למצוא פתרון טוב ובר-קיימא לסכסוך זה בעידן שאחרי המלחמה הקרה חוללו שינוי במדיניות החוץ של תורכיה כלפי ישראל, וסללו את הדרך לשיתוף-פעולה ביניהן, מפני שהקטינו את חששותיה של תורכיה מפני בידוד על-ידי הערבים.

ולבסוף, ניתן לראות את הברית המתרקמת גם במסגרת רחבה יותר, כאשר ארצות-הברית היא המעצמה העומדת מאחורי הקמתה של הברית. משקפים בענייני הפוליטיקה של המזרח התיכון מצביעים על החלטתם של האמריקנים להשתתף בתמרונים ימיים משותפים לתורכיה ולישראל, בנובמבר 1997, כסימן המעיד על מעורבות כזאת. הברית המתרקמת בין תורכיה לישראל עשויה לשרת את האינטרסים האמריקניים במזרח התיכון בגלל מספר סיבות. ראשית, המזרח התיכון נמצא במקום גבוה מאוד בסדר העדיפויות של מדיניות החוץ האמריקנית, עקב חשיבותו הכלכלית והאסטרטגית. שנית, התפוררותה של ברית-המועצות הגבירה את חשיבותו האסטרטגית של

³ היומון התורכי *Milliyet*, 27 בינואר, 1994.

⁴ See: Meltem Müftüler Bac, *Turkey's Relations with a Changing Europe* (Manchester, UK: Manchester University Press, 1997).

⁵ אחרי 1989 נוסחו ענייני הביטחון של אירופה מחדש סביב הרעיונות של ערכים ונורמות אי-רפיים משותפים, וזהות אירופית. הבעיה של תורכיה היא שזהותה האירופית היתה מוטלת תמיד בספק. לכן, בסדר אירופי חדש זה, מידת ההשתלבות של תורכיה בזהות האירופית הופכת לגורם מכריע בקביעת מעמדה של תורכיה גם כשותפה ביטחונית.

⁶ Ismail Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations after the Second World War", *Studies on Turkish-Arab Relations* (Istanbul: Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations, 1986), p. 253.

המזרח התיכון, מפני שהיא העתיקה את תשומת-הלב של האמריקנים למדינות המטרופות החמושות היטב, המהוות את האיום החדש על ביטחון המערב. מדינות מטרופות אלה אינן מתחשבות בכללי התנהגות המקובלים על הקהילה הבינלאומית, תומכות בטרור, חמושות ביכולת צבאית לא מבוטלת, עוסקות בהתעצמות צבאית רחבה, ועלולות לערער את היציבות של ביטחון האזור והעולם.

הממשל האמריקני הגדיר את אירן, עירק ולוב כמשטרים מטרופים, ואת סוריה – כמדינה שיש לה פוטנציאל להיפך למדינה כזאת. משום כך, ברית תורכית-ישראלית עשויה לשמש משקל-שכנגד למדינות מטרופות אלה, כחלק מ"מדיניות הבלימה הכפולה" של האמריקנים כלפי אירן ועירק. שלישית, מאז סיומה של המלחמה הקרה, פיתחה ארצות-הברית אסטרטגיות שנועדו לבחון מחדש את תפקידה כ"שוטרת של העולם" בסדר העולמי החדש. אחת האסטרטגיות האלה היא אצילת סמכויות ואחריות למעצמות אזוריות. ארצות-הברית זקוקה לבעלות-ברית אזוריות שיקבלו על עצמן משימות כגון ניהול משברים אזוריים ושמירה על השלום, ויאפשרו לארצות-הברית להתפנות לטיפול בבעיות חמורות וגדולות יותר.⁷ לפיכך, אין זה מקרה שאמריקה רואה בעין יפה את ציר תורכיה-ישראל כבסיס כוח חדש במזרח התיכון, אשר יקטין את רמת המעורבות הישירה של האמריקנים באזור, אבל עדיין יאפשר להם לקיים את נוכחותם ללא שינוי.

לסיכום, התחממות היחסים בין תורכיה לישראל קשורה ישירות לקץ המלחמה הקרה ולזעזועים שהתחוללו בעקבותיו. הרצון הפוליטי להדק את הקשרים עם ישראל היה קיים בתורכיה תמיד, אבל אווירת המלחמה הקרה מנעה את מימושו. רק כתוצאה מהשינויים המערכתיים שחלו בשנות התשעים והוזכרו לעיל, אפשר היה לממש את הרצון הזה.

הבה נזהה עתה את האינטרסים הביטחוניים של תורכיה שהברית תורכיה-ישראל עשויה לשרתם, וננתח את השותפות ההולכת ונוצרת. לאחר מכן נסקור את ההשלכות של הברית על מאזן הכוחות באזור, ונבחן מה טומן בחובו העתיד.

האינטרסים הביטחוניים של תורכיה

ל מנת לבחון את השאלה אלו אינטרסים ביטחוניים של תורכיה יפיקו תועלת מברית עם ישראל, יש צורך לבחון תחילה מה הם האיומים על ביטחונה. הארץ מוקפת מדינות מטרופות ועוינות והיא מנהלת אתן מאבקי כוח על עמדת הבכורה באזור. בינה לבין מדינות אלה קיימים ניגודי אינטרסים חמורים, כשהבולטים ביותר ביניהם הם הטרור הבדלני של הכורדים, חלוקת המים והפונדמנטליזם האיסלאמי (ראה להלן).

כאב-הראש החמור ביותר של תורכיה בזירה הפנימית הוא המאבק שלה עם ה-PKK, ארגון טרור כורדי בדלני, שממשלת תורכיה נאבקת נגדו מאז 1984.⁸ תמיכתה של סוריה בטרור הבדלני הכורדי היא הסוגיה המרכזית ביחסי תורכיה-סוריה. תורכיה מאשימה את סוריה בתמיכתה ב-PKK ובניהול פעולות מחתרטיות שנועדו לערער את האחדות הלאומית בתורכיה. אנשי ממשל תורכיים שונים

מצביעים על תמיכתה של סוריה כגורם הישיר החשוב לאלימות בדרום-מזרח אנטוליה. ממשלת סוריה מכחישה אמנם מעורבות כזאת, אבל העובדה שעבדאללה אוזילאן, מנהיג ה-PKK, מתגורר לו בשלווה באחד מפרברי דמשק, ושהטרוריסטים של ה-PKK מתאמנים במחנות אימונים בלבנון הנמצאים בשליטתה של סוריה, מלמדת שהתמונה שונה.

הבעיה הכורדית מצויה גם במרכז היחסים בין תורכיה לעירק. החלל הריק הפוליטי שנוצר בצפונה של עירק וההתמודדות על עמדות הכוח בין הפלגים הכורדיים השונים באזור זה משרתים היטב את מטרותיו של ה-PKK. כוחות תורכיים חדרו כבר לצפון עירק מספר פעמים בניסיון להכחיד את ה-PKK, והמהלכים האחרונים היו "מבצע שחר", שנערך ביוני ובספטמבר 1997. ממשלת עירק ובעלי-בריתה הערבים אינם רואים בעין יפה את המדיניות של "מרדף חס", ובהזדמנויות שונות האשימו את ממשלת תורכיה בחדירות אלה.

ישנם כמובן מקורות נוספים למחלוקת בין תורכיה, מצד אחד, לבין סוריה ועירק מצד שני. הסיבות הנוספות לסכסוכים בין תורכיה לסוריה כוללות את שאלת חבל התאי,⁹ את חלוקת מי הפרת, החידקל והאסי, ואת ההסכם שנחתם ב-1995 בין סוריה ליוון, שהעניק ליוון זכות להשתמש בשדות-התעופה הסוריים. המחלוקות עם עירק כוללות את שאלת צפון עירק, את ההגנה על המיעוט התורכמני בעירק ואת מדיניות המים. הסכסוך החריף ביותר מכל הסכסוכים הנוכחים הוא הסכסוך בשאלת המים. מדיניות המים היא מקור נכבד לסכסוך במזרח התיכון, ויש לה השלכות ישירות על הבעיה הכורדית. תורכיה נמצאת במצב של ניגוד אינטרסים עם סוריה ועירק בשאלת הפרת והחידקל, הנובעים בשטחה של תורכיה ואחר כך זורמים ממנה לסוריה ולעירק, שתי המדינות הנמצאות במורד הזרם.

כ-90 אחוזים ממי הנהרות האלה נובעים באדמה תורכית, ומאז תחילת שנות השמונים הפכה בעיית המים לאחת הבעיות המרכזיות במדיניות החוץ של תורכיה, בגלל פרויקט GAP (בניית סכרים בדרום-מזרח אנטוליה), שנועד לנצל את משאבי המים של שני הנהרות. ממשלת סוריה מעוניינת לעשות סחר-חליפין בין תמיכתה ב-PKK למדיניות המים. התמיכה ב-PKK היא קלף המיקוח של סוריה, בעוד שהשליטה במים היא קלף המיקוח התורכי. אף אחת משתי המדינות אינה מעוניינת לוותר על הקלף החשוב ביותר שבידה. תורכיה גורסת שהמשא-ומתן עם סוריה ועירק בשאלת המים ייחתך על-פי תמיכתן ב-PKK ועל-פי שאיפתן לערער את היציבות בתורכיה, כפי שטוענת תורכיה. סוריה ועירק מאשימות את תורכיה בשיבוש זרימת המים של הפרת והחידקל לשטחיהן.

תורכיה מגלה חשדנות גם כלפי תכניותיה של אירן בנוגע לענייניה הפנימיים וככלי תמיכתה בתנועות האיסלאמיות בתורכיה. נוסף על כך, תורכיה ואירן מתחרות זו בזו על ההשפעה ברפובליקות המרכז-אסייניות של ברית-המועצות לשעבר ועל הובלת הנפט והגז הטבעי. ב-1997 החריפו היחסים בין תורכיה לאירן בגלל הגברת מעורבותם של דיפלומטים אירניים בענייניה הפנימיים של תורכיה, נוכח העובדה שאירן היא מדינה מטרופת התומכת בטרור. קיצורו של דבר, לתורכיה יש ניגודי אינטרסים רציניים

* באוקטובר-נובמבר 1998 ריכזה תורכיה כוחות צבא גדולים בגבולה עם סוריה ואיימה להשתמש בכוח אם אוזילאן לא יוסגר ואם תמיכתה של סוריה בטרור הכורדי לא תיפסק. סוריה גיר-שה אפוא את אוזילאן מתחומה והוא מצא מקלט באיטליה. עכשיו פרץ סכסוך דיפלומטי חמור וטעון בין איטליה לתורכיה, מכיוון שהאיטלי קים מסרבים להסגיר את אוזילאן לתורכיה, לפי דרישתה (המערכת).

⁷ John Hillen, "America's Alliance Anxieties: Superpowers Don't do Windows", ORBIS, vol. 41, no. 2, Spring 1997, pp. 241-257.

⁸ See: Nimet Beriker-Atiyas, "The Kurdish Conflict in Turkey Issues, Parties and Prospects", Security Dialogue, forthcoming; and Henri Barkey, "Turkey's Kurdish Dilemma", Survival, vol. 35, no. 4, 1993, pp. 51-70.

⁹ בסיומה של מלחמת-העולם הראשונה הועבר חבל התאי (אלכסנדר-טה) לניהול מנדט צרפתי, וב-1939 הוחזר לתורכיה. סוריה טוענת כי חבל זה הוא חלק משטחה, ואינה מכירה בהחלטה משנת 1939. ב-1997 רצתה עדיין סוריה להעלות את שאלת חבל התאי על סדר-היום של המשא-ומתן עם תורכיה.

עם שכנותיה – סוריה, עירק ואירן, בשאלה הכורדית, בנוגע למדיניות המים, בנוגע למקומו של האיסלאם ובקשר להשפעה של כל אחת מהמדינות באזור. תפיסתה של תורכיה את האיומים הנשקפים לביטחונה מושפעת גם מן העובדה שמדינות אלה חמושות היטב, והן ידועות כגורמי ערעור היציבות באזור. באירן קיימת, למשל, מגמה של התעצמות צבאית נרחבת בנשק קונוונציונלי ולא-קונוונציונלי כאחד. באוקטובר 1997 התריעו מקורות מודיעין ישראליים שהאירנים רוכשים מהרוסים טכנולוגיה של טילים וידע, ומאריכים את טווח הפגיעה שלהם הרבה מעבר ל-1,100 ק"מ. כאשר מצרפים לכך את הדיווחים על היכולת הגרעינית, הביולוגית והכימית של אירן, אין צורך בחישובים מסובכים כדי לעמוד על המטרות שנגדן אפשר להפעיל את הטילים האלה. חוץ מזה, דיווחים מסוימים מצביעים על כך שאירן הגדילה את תקציב הביטחון שלה ב-40 אחוזים, ובשנים 1996-97 הוא הגיע כבר ל-4.7 מיליארד דולרים לרכישת נשק קונוונציונלי. התעצמות צבאית כבירה זו מגבירה את יכולתה של אירן ואת עצמתה באזור, ובה בעת מאמתת את חשדותיהם של התורכים, של הישראלים ושל האמריקנים בקשר לכוונותיה של אירן.

האיומים הנשקפים לביטחונה של ישראל נובעים מאותן המדינות באזור המאיימות על הביטחון הלאומי של תורכיה. אירן רואה בישראל את האויבת הגדולה ביותר שלה, והצטיידה כבר – בעזרת הרוסים – בטכנולוגיה טילים ובכושר גרעיני. עירק פתחה חזית שנייה בימי מלחמת המפרץ, ושיגרה את טילי ה"סקאד" שלה לשטחה של ישראל. ונוסף על כל אלה, סוריה מאיימת על שלמותה הטריטוריאלית של ישראל ועל תהליך השלום. הסכסוך הישראלי-סורי נסב על סוגיות כמו נסיגת ישראל מרמת הגולן ומדרום לבנון, וסביב תמיכתה של סוריה בטרוריסטים של החמאס והחיזבאללה המתנגדים לישראל. דוד לוי, לשעבר שר-החוץ של ישראל, מתח בהזדמנויות שונות "ביקורת חריפה על הסורים בגלל תמיכתם בארגוני טרור, ומפני שהם מסייעים בפועל לחיזבאללה ולחזית העממית לשחרור פלשתיין".¹⁰ הטוריסטים של החיזבאללה משגרים אל צפון ישראל, למשל, טילי קטיושה מעמק הבקעה, הנתון לשליטתה של סוריה.

בסביבה הרופפת והלא-ודאית שנוצרה במזרח התיכון אחרי סיום המלחמה הקרה, ישראל זקוקה לשותף אמין, והמועמדת הסבירה מכולן היא תורכיה. רעיון זה אינו זר לישראלים, מפני ש"מדיניות החוץ המסורתית של ישראל התאפיינה תמיד במאמצים להתקשר עם מדינות לא-ערביות, כמו תורכיה, במזרח התיכון המורחב".¹¹ יש אפוא התלכדות אינטרסים בין תורכיה לישראל להרתעתן של סוריה, אירן ועירק, מסיבות ביטחוניות דומות. היה זה סביר מאוד, אם כן, שתורכיה תתקרב לישראל בסביבה ההפכפכה כל-כך של המזרח התיכון שאחרי המלחמה הקרה.

לא זו בלבד שתורכיה ולישראל בעיות ביטחון דומות, אלא שישנם גם קווי דמיון נוספים ביניהן, המקלים על שיתוף-הפעולה. תורכיה וישראל הן שתי הדמוקרטיות החילוניות היחידות באזור, בשתייהן נהוגה כלכלת שוק, ושתייהן משתלבות בסדר הכלכלי של אירופה. שותפותיהן

העיקריות ליצוא וליבוא מצביעות על השתלבות במדינות המערב. האיחוד האירופי הוא השותף העיקרי לסחר עם תורכיה: הוא קולט 52 אחוזים מכל היצוא של תורכיה, ו-43.8 אחוזים מהיבוא של תורכיה מגיע מהאיחוד האירופי. שותפותיה העיקריות לסחר של ישראל הן ארצות-הברית והאיחוד האירופי. לתורכיה ולישראל יש גם שאיפות דומות בקשר ליחסיהן עם מערכת המדינות האירופיות, דהיינו: שתיהן שואפות להיות מוכרות כאירופיות. תורכיה נכללת במערכת המדינות האירופיות מאז 1945, ובגיבוש זהותה כמדינה אירופית היא מדגישה את מקומן של ההיסטוריה, של הגיאוגרפיה ושל הברית הצבאית. גם ישראל רואה את עצמה כחלק מ"אירופה", בזכות הדגש על התרבות היהודי-נוצרית.

לתורכיה יש אינטרס מוקנה משותף עם ישראל לחזק את היציבות באזור ההפכפך שבו היא מצויה. אלה הן גם שתי המדינות היחידות באזור שביכולתן לעשות זאת. זאת ועוד, לשתייהן בעיות דומות: תנועות דתיות פונדמנטליסטיות, קשיים כלכליים, התנהגות עוינת של שכנותיהן ותנועות בדלניות המאיימות על שלמותן הטריטוריאלית. תורכיה וישראל נמנות עם המעצמות הצבאיות החזקות ביותר באזור במושגים של יכולת, הוצאות לצורכי ביטחון, צבאות סדירים וטכנולוגיות של נשק. הצבא התורכי הוא השני בגודלו בנאט"ו (לפני איחודה של גרמניה), ולישראל יש טכנולוגיה צבאית מעולה שתורכיה יכולה להפיק ממנה תועלת רבה, ללא כל ספק. נוסף על כך, ישראל נהנית מגיבוי אמריקני חזק ומשדולה יהודית בווינגטון, הרואה את עצמה חופשית לנסות ולהשפיע על מדיניות החוץ של ארצות-הברית. התועלת העקיפה העשויה לצמוח לתורכיה ממדיניות פרו-ישראלית היא שינוי עמדותיו של הקונגרס האמריקני, שעד כה לא היה ידידותי ביותר כלפי תורכיה. ברית עם ישראל תוכל להוות משקל-שכנגד לאיומים על ביטחונה הלאומי של תורכיה ולהטות את משוואת הכוח לטובתה. מבחינת האינטרסים האסטרטגיים של תורכיה, "ידידות" עם ישראל תחזק את מעמדה של תורכיה במזרח התיכון, תבלום את הטרור ותרתיע מדינות עוינות מפני ערעור היציבות בתורכיה. תועלת ארוכת-טווח תהיה הגברת עצמתה של תורכיה באזור, כפי שהיא נתפסת, על-ידי הרחבת היכולת הצבאית שלה באמצעות העברת טכנולוגיות צבאיות מישראל ומכירות של נשק. לאור כל הדברים האלה, ולאחר שהיא דחויה ומאוימת על-ידי מדינות ערב, ולא כל-כך מקובלת במערב, ההתקרבות של תורכיה לישראל – המדינה היחידה באזור שהיא "כמו תורכיה" – היא מהלך מובן מאליה.

עם זאת, יש עדיין מכשול אחד בפני שיתוף-הפעולה של תורכיה לישראל: הפוליטיקה הפנימית בתורכיה. עמדתה של תורכיה כלפי ישראל משקפת את דינמיקה הפנימית ואת חילוקי-הדעות בחברה התורכית. הקבוצות הדתיות הפונדמנטליסטיות מתנגדות לקשריה של תורכיה עם ישראל, ומגנות את ישראל כמעצמת אויב עוינת שכבשה את המקומות הקדושים. בניגוד להן, הצבא והאליטות הביורוקרטיות החילוניות מצדדות בקשרים עם ישראל בעידן שאחרי המלחמה הקרה, ורואות בהם החלטה הגיונית ומעשית בתחום מדיניות החוץ. היחסים עם ישראל הם אפוא מד-לחץ טוב להערכת עמדתה החדשה של תורכיה במזרח התיכון וכן לאומדן העצמה היחסית של

¹⁰ מחלקת המידע של משרד החוץ הישראלי, 12 בינואר 1997, <http://www.israel.org>.

¹¹ Henri Barkey, "Reluctant Neighbors: Reflections on Turkish-Arab Relations", *The Beirut Review*, no. 7, Spring 1994, p. 13.

הגופים השונים בתוך המדינה. ג'ימטין ארבעון, למשל, מנהיג "מפלגת הרווחה" הפרו-איסלאמית, גינה את הציר תורכיה-ישראל כל עוד היה באופוזיציה, וטען שאם יעלה לשלטון, יחזיר את הגלגל לאחור. אבל אחרי שנתמנה לראש-הממשלה, ביוני 1996, לא זו בלבד שממשלתו אשררה את ההסכמים הקודמים שנחתמו עם ישראל, אלא שבמשך כל תקופת כהונתו, עד יולי 1997, הברית העמיקה עוד יותר, והוא לא הצליח לעצור את המשך שיתוף-הפעולה או להחזיר את הגלגל לאחור. העובדה שארבעון לא הצליח ליזום שינוי קיצוני במדיניות החוץ כלפי ישראל מעידה ככל הנראה שהכוח האמיתי העומד מאחורי הקמת הציר תורכיה-ישראל הוא הצבא התורכי והאליטה הביורוקרטית.

הקמת הציר תורכיה-ישראל

יתוח ההתפתחויות שהתרחשו מאז 1991 מפיץ מעט אור על טיב הברית האסטרטגית ההולכת ונרקמת בין תורכיה לישראל. הקמת הציר תורכיה-ישראל מותנית בהתקדמות בתהליך השלום בין הערבים לישראל, שהחל במרדכי בספטמבר 1991. התכיפות הגוברת של ביקורים רשמיים בין המדינות וההתרחבות הגואה של פרויקטים משותפים מעידים על הקמתה של שותפות. בדרך כלל מרבית אמנם לדבר על ההיבטים הצבאיים של ההתקרבות בין תורכיה לישראל, אבל להיבטים הכלכליים יש חשיבות לא פחותה.

ההסכמים בין שתי המדינות החלו בתזכיר על שיתוף-פעולה שהכיל 12 סעיפים, שנחתם בעת ביקורו של חיכמת ציטין, מי שהיה אז שר-החוץ התורכי, בישראל, בנובמבר 1993. התזכיר עסק בשיתוף-פעולה תרבותי וכן בשיתוף-פעולה בין סוכנות המודיעין התורכית MIT למקבילתה הישראלית – המוסד. בינואר 1994 נפגש עזר וייצמן, נשיא ישראל, עם סולימן דמירל, נשיא תורכיה, באנקרה, ושניהם הסכימו להרחיב את הדו-שיח ואת הקשרים בין שתי המדינות. בנובמבר 1994 נחתמו שני הסכמים לשיתוף-פעולה נגד טרור, הברחת סמים ובענייני תקשורת. באותו החודש ביקרה טנסו צ'ילר, שהיתה אז ראש-ממשלת תורכיה, בישראל ובעזה, ובמהלך ביקורה הצהירה על העניין שמגלה תורכיה בתהליך השלום. ב-1996 ביקר דמירל אצל הנשיא וייצמן בישראל, וב-14 במרס חתם על הסכם סחר חופשי.¹²

בדצמבר 1996 התכנסה המועצה העסקית התורכית-ישראלית באיסטנבול, לדיון בהשלכות ההסכם וביישומו, והוא נכנס לבסוף לתוקפו ב-28 במאי 1997, אחרי שאושר בבתי-המחוקקים של שתי המדינות. במרס 1996 נחתמו גם הסכמים בנוגע להשקעות משותפות ולמניעת כפל מיסוי, וכן על משא-ומתן בקשר למכירת מים.

ב-16 ביוני 1996 נחתם הסכם סחר נוסף, לשיתוף-פעולה בטכנולוגיה תעשייתית וחקלאית. ב-26 בדצמבר 1996 חתמו תורכיה וישראל על הסכם להפחתת תעריפי המכס. התרחבות הקשרים הללו בין תורכיה לישראל באה לידי ביטוי בגידול הסחר הדו-צדדי בין שתי המדינות – מ-100 מיליון דולרים ב-1991, ל-500 מיליון דולרים ב-1996, כשהיעד החזוי הוא להגיע בשנת 2000 לשני מיליארד דולרים.

תורכיה היתה גם לאחד מיעדי התיירות הפופולריים ביותר לתיירים הישראליים. ההיבטים הכלכליים של הברית תורכיה-ישראל משגשים ומתרחבים בשקט, כתוצאה מהאינטרסים הכלכליים המוקנים של שני הצדדים. הסכמים אלה, והביקורים הרשמיים, מצביעים על התפתחות הציר תורכיה-ישראל במזרח התיכון. ובכל זאת, הציר האסטרטגי תורכיה-ישראל הוקם על בסיס שיתוף-פעולה בתחום הצבאי. ב-23 בפברואר 1996 חתמו תורכיה וישראל על הסכם להדרכה ולשיתוף-פעולה בתחום הצבאי, שבו נקבעו חילופים של אנשי צבא ומטוסים, והוענקו זכויות לביקורים ולשימוש בנמלים ובשדות-תעופה בשתי המדינות.¹³ כן נקבע בהסכם שישראל תסייע בהדרכת אנשי צבא תורכיים ויחידות מודיעין תורכיות.

ב-26 באוגוסט 1996 הרחיבו שתי המדינות את ההסכם מפברואר, וכללו בו אימונים צבאיים משותפים וחילופים מורחבים של אנשי צבא, וכן סיכמו עסקה שלפיה תשדרג התעשייה האווירית הישראלית את מטוסי הפנטום F-4 של חיל-האוויר התורכי. הסכם זה כלל עסקה לשדרוג מטוסי קרב-הפצצה במשך חמש שנים ולהתקנת מערכות אוויוניקה וניווט, וכן מכ"ם ואמצעי לחמה אלקטרוניים. ההסכם מאוגוסט היה ההסכם הצבאי השני בציר תורכיה-ישראל. בדצמבר 1996 הסכימו שתי המדינות על תמרונים אוויריים וימיים משותפים.

הסכמים אלה פתחו את המרחב האווירי בכל אחת מהמדינות בפני חיל-האוויר של המדינה האחרת. בעת ביקורו של גנרל איסמעיל האקי קרדאי, הרמטכ"ל התורכי, בישראל, בפברואר 1997 – הרמטכ"ל התורכי הראשון שבא לביקור בישראל, תוכננו תמרונים צבאיים משותפים, אוויריים וימיים, לשנת 98-1997, ושני הצדדים הסכימו להרחיב את חילופי המודיעין ביניהם. הצבא התורכי הסכים לאמץ טכנולוגיות ואסטרטגיות צבאיות ישראליות, בייחוד בתחום המבצעים האוויריים.

באפריל 1997 ביקר באנקרה דוד לוי, שהיה אז שר-החוץ הישראלי. מיד לאחר ביקור זה ביקרו בישראל שר-ההגנה התורכי, טורהאן, ומי שהיה אז גנרל ציוויק ביר.

ולבסוף, באוקטובר 1997 ביקר בתורכיה רב-אלוף אמנון שחק-ליפקין, שהיה אז רמטכ"ל צה"ל, כביקור גומלין לביקורו של קרדאי. בעת ביקורו של שחק הסכימו הצדדים על מכירת כל-ינשק מסוימים מישראל לתורכיה ועל מודרניזציה של הטנקים התורכיים על-ידי ישראל. נוסף על כך, שחק וקרדאי הגיעו להסכם על ייצור משותף של נשק, החל בטנק ה"מרכבה" סימן III הישראלי. סדר-היום של פגישות אלה לא פורסם במלואו, אבל יש להניח שכלל גם שיתוף במודיעין, מבצעים ימיים משותפים, עניינים של מאזן כוחות באזור ואיזום על הביטחון של שתי המדינות. ההסכמים הצבאיים הנזכרים נכנסו לתוקפם ב-1997. כל-ישיט תורכיים ביקרו, למשל, בנמל חיפה ביוני 1997, במסגרת תרגיל "זאב הים 97" של תורכיה. תמרון ימי משותף לתורכיה, לישראל ולצי השישי האמריקני תוכנן ל-30 בנובמבר עד 4 בדצמבר 1997. מטרתו המוצהרת של התמרון הימי המשותף, שנקרא Reliant Mermaid, היתה הכנה לאסונות טבע. ביקור הצי התורכי בחיפה ביוני 1997, והתמרון הימי המשותף שתוכנן לסוף 1997, המחישו את שיתוף-הפעולה בין תורכיה לישראל ואת העצמה הצבאית שלהן. ניתן לראות בתמרונים אלה איתותים לאינטרסים

¹² לפי הסכם הסחר החופשי, בשנת 2000 יבטלו תעריפי המכס כליל על מוצרי תעשייה, וכל תק-נות המכס יבטלו באופן מוחלט עד 1 בינואר 2000. ההסכם יחול תחילה על מוצרי תעשייה, בשלב הבא – על תוצרת חקלאית, ובשלב האחרון – על טקסטיל.

¹³ הסכם פברואר נחתם על-ידי גנרל ציוויק ביר, סגן הרמטכ"ל התורכי, הידוע גם כ"שר-החוץ של הכוחות המזוינים", ועל-ידי אלוף (מיל') דוד עברי, היועץ לשר-הביטחון הישראלי. בזמן חתימת ההסכם לא הייתה בתורכיה ממשלה אזרחית מתפקדת, מפני שהדבר היה זמן קצר אחרי הבחירות הכלליות של 24 בדצמבר 1995, וביום חתימת ההסכם טרם הוקמה ממשלה אחרת. נקודה מעניינת נוספת היא שההסכם לא פורסם עד אפריל 1996, וגם אחרי שהודלף, נוסח לא פורסם ברבים.

הביטחוניים המשותפים לשתי המדינות. נוסף על כך, קיימים דיווחים שאנשי צבא ישראליים הושיטו סיוע טכני ותפנון לצבא התורכי בעת חדירותיו לצפון עירק, ביוני ובספטמבר 1997.

אחת ההתפתחויות העקיפות, אך הרלוונטיות מאוד, היא מכירת הנשק לתורכיה. ב-1996 הטיל הקונגרס האמריקני "מעץ אמברגו" על מכירות נשק לתורכיה. על-פי איסור זה, גם פריטים שתורכיה כבר שילמה עבורם את מלוא התמורה לא סופקו לה, ופריטים אחרים, כגון טילי נ"מ "פופאי", הוצאו משימתם כל-הנשק שתורכיה רשאית לרכוש.

הברית עם ישראל מסייעת לתורכיה לעקוף את האמברגו האמריקני. בעת ביקורו בישראל, ביקש קרדאי את עזרתה של ישראל, למשל, ברכישת מסוקי SeaHawk מארצות הברית. תורכיה נעשתה קונה של נשק מישראל, כפי שאפשר ללמוד ממכירת טילי "פטריוט" נגד טילים בליסטיים במרס 1997, ולכן המכירה המתוכננת של טילי "פופאי" מתוצרת ארצות-הברית, בהיקף של 50 מיליון דולרים, שהוסכם עליה באוקטובר 1997. כן קיימת עדיין הבעיה של מסירת שלוש משחתות מדגם "פרי" מארצות-הברית לתורכיה, שאחת מהן תהיה בחכירה, ושתיים יוענקו לצי התורכי במתנה. למרות שעסקת המשחתות סוכמה עוד ב-1996, הן לא נמסרו עד היום, בגלל האמברגו האמריקני.

תורכיה ביקשה את סיועה של ישראל למסירת המשחתות הללו, והן היו אמורות להימסר לתורכיה בפברואר 1998. דומה שתפקידה של ישראל במכירות הנשק מצביע על כך שהממשל האמריקני אינו מתנגד להעברת הנשק הזה לתורכיה, וייתכן שזה "תרגיל" שנועד לעקוף את הקונגרס.

העמקת הקשרים בין תורכיה לישראל במישורים שונים מאמתת אפוא שתורכיה וישראל מתקדמות לעבר שיתוף-פעולה אסטרטגי. ההתפתחות הזאת היתה הדרגתית וזהירה, ובמובנים מסוימים גם חשאית. אין זה מקרה ששני ההסכמים הצבאיים, מפברואר ומאוגוסט 1996, נחתמו על-ידי גנרל ציוויק, ביר, שהיה סגן הרמטכ"ל התורכי. ההסכם על ההדרכה ושיתוף-הפעולה בתחום הצבאי מ-1996 נשען על הסכם הביטחון הסודי שנחתם בין ישראל לתורכיה ב-31 במרס 1994, שבו נקבע כי כי המידע שיתוגלגל יחשף על-ידי שני הצדדים למידע סודי. סעיף סודיות זה מעורר שאלות בקשר למה בדיוק הסכימו שתי הממשלות לשותף ביניהן פעולה, ובאיזו מידה ההסכמים האלה מורסמו ברבים: חלקי ההסכמים הצבאיים בין תורכיה לישראל שנשארו חסויים גרמו אי-נוחות בקרב מדינות שונות באזור, לרואות בציר תורכיה-ישראל איום.

תורכיה, ישראל וגורמי אי-היציבות באזור

ל מדינות ערב מגונות את הברית תורכיה-ישראל, ורואות בה איום ישיר על ביטחון הלאומי. אי-הנוחות שלהן באה לידי ביטוי בהחלטת ועידת הפסגה הערבית מ-23 ביוני 1996, שבה נקראה תורכיה לשקול מחדש את ההסכם הצבאי שלה עם ישראל. הברית הצבאית תורכיה-ישראל מכוונת בעיקר נגד הטרור, כפי שהדגיש הנשיא דמירל. בנאומו בכנסת במרס 1996, כשאמר כי

"תורכיה וישראל צריכות לעשות יד אחת כדי להילחם בטרור". פקידים תורכיים וישראליים מדגישים כי הברית אינה מכוונת נגד שום מדינה מסוימת. דוד עברי, היועץ לשר-הביטחון של ישראל, אמר כי "ההסכם הביטחוני שנחתם אינו מכוון נגד מדינה כלשהי, אבל הוא נועד לבנות אמון במזרח התיכון, ולתרום לשלום וליציבות באזור".¹⁴ דמירל חזר על טיעון דומה בביקורו במצרים בספטמבר 1997 ובכוויית, באוקטובר 1997, במטרה למתן את תגובותיהם של הערבים לברית תורכיה-ישראל.

אולם אירועים מסוימים רמזו על הגורמים שכלפיהם עשוי הציר תורכיה-ישראל להיות מכוון, אם יהיה מדובר באסטרטגיה ביטחונית משותפת נגד תוקפן-בכוח. בביקורו בישראל בפברואר 1997 ציין גנרל קרדאי שהאירנים העבירו לסוריה טילי "סקאד" מתוצרת רוסיה, והם עלולים להגיע לידי החמאס שישתמש בהם נגד יישובים יהודיים, ולידי ה-PKK, שישתמש בהם נגד תורכיה. קרדאי הדגיש במובלע את האינטרסים המשותפים של תורכיה וישראל נגד סוריה ואירן. בעת ביקורו של רב-אלוף שחק בתורכיה, עסקו הרמטכ"לים באינטרסים ההדדיים של המדינות ובאיומים העכשוויים שנוצרו עקב טכנולוגיות הסילס של אירן.

אחת ההתפתחויות הצפויות היא שהברית תקנה לתורכיה יכולת צבאית תכליתית יותר להתמודדות עם ה-PKK. התערבותה של תורכיה בצפון עירק משיגה את מטרתה, ודוחקת את רגלי ה-PKK משם, ויש הוכחות מסוימות לסיוע ישראלי במבצעים אלה. אנשי PKK מסוימים טוענים כי "ה-PKK הוא אחת המטרות העיקריות של הברית התורכית-ישראלית",¹⁵ ושהצבא הישראלי מסייע לצבא התורכי בחירותיו לצפון עירק.

אבל למרות כל ההצהרות של ממשלת תורכיה כי ההסכם הצבאי אינו מכוון נגד מדינה כלשהי, הברית תורכיה-ישראל נראית כמהלך נבון נגד סוריה. הברית "מעניקה לחיל-האוויר הישראלי את הבסיס הקרקעי הראשון שלו באסיה, שממנו יוכל לאגף את סוריה ולאיים על אירן. היא מעניקה לתורכים דרך יוצאת מהכלל לחוץ על חאפז אל אסד, נשיא סוריה".¹⁶ תורכיה מוטרדת מתביעותיה של סוריה בקשר למימי הפרת והחידקל ומהמערכה שהיא מנהלת בוועידות הפסגה של הליגה הערבית להשגת תמיכה בעמדותיה. בדצמבר 1995, בזמן ועידת הפסגה הערבית שנערכה בדמשק, ספגה תורכיה ביקורת ממדינות ערב בגלל מדיניות המים שלה. כעבור חודשיים בלבד חתמה תורכיה על הסכם ההדרכה הצבאית עם ישראל.

ישראל מוטרדת בבעיות דומות: לצמצם את תמיכת הסורים בחמאס ובחיזבאללה, ולבלום את התביעות הסוריות בקשר לרמת-הגולן. התקפות המתאבדים בישראל במשך 1997 חידדו את הצורך הדחוף לטפל בצורה תכליתית בטרור, אשר ממשלת ישראל טוענת כי מפקדותיו שוכנות בדמשק.

לאור הנתונים האלה, מסתבר שהברית היא כיתור של סוריה, ואתגר שהוצב בפני דמשק, וסוריה עמדה על כך עד מהרה. בכירים בממשלת סוריה הכריזו כי הברית היא "מעשה תוקפנות נגד הערבים, וצעד עוין לקיום הפך-ערבי".¹⁷ הנשיא אסד הכריז במספר הזדמנויות כי הברית מכוונת נגד הערבים בדרך כלל, וגד סוריה בפרט. סוריה טוענת כי הברית תורכיה-ישראל הפכה את שתי

¹⁴ SW 'Broadcasts, Middle East, ME 2939, MED 15, 7 June 1997.

¹⁵ See Robert Olson, "Israel and the Kurds", *Middle East International*, 21 February 1997, and "Turkey-Syria Relations since the Gulf War: Kurds and Water", *Middle East Policy*, vol. 5, no. 2, May 1997.

¹⁶ Thomas L. Friedman, "Israelis and Turks Form Military Alliance against the Arabs", *New York Times*, Op. Ed. Page, June 16, 1996.

המדינות האלה לתוקפניות יותר, וכי ההתערבות של התורכים בצפון עירק ביוני 1997 והפגזת דרום לבנון על-ידי ישראל באוגוסט 1997 הן הוכחה לכך.

אסד טוען כי הציר תורכיה-ישראל שואף להרוס את העולם הערבי, וכי מה שמתרחש בעירק הוא דוגמה לכוונותיו. הוא אף טען שהציר רוצה לפנות את צפון עירק וליישב שם את הפלסטינים.¹⁸ ייתכן שאסד חושש מן התוצאות של ציר תורכיה-ישראל, משתי סיבות: ראשית, התחזקות כוחה של תורכיה באזור תמנע את יישוב המחלוקת על המים לטובתה של סוריה, ושנית, התחזקות כוחה של ישראל עלולה לשחוק את כוחה של סוריה עד כדי בלימת תהליך השלום בהצלחה. נראה שסוריה תתקשה לקדם את האינטרסים שלה באזור נוכח כוחן המשולב של תורכיה ושל ישראל. אפשרויות כאלה מאלצות את סוריה לגבש אסטרטגיות חדשות מול הברית תורכיה-ישראל.

בתגובה לציר המתגבש בין תורכיה לישראל, דומה שחלה עתה התקרבות בין סוריה לאירן. בעת ביקורו של עבד אל-חלים ח'ידאם, סגן נשיא סוריה, באירן, ביוני 1997, גינו שתי הממשלות את פלישתה של תורכיה לצפון עירק, ואת התפקיד שממלאת ישראל, כביכול, ביצירת אי-שקט באזור.¹⁹ הברית הסורית-אירנית החלה לקרום עור וגידים בזמן ביקורו של אסד בטהרן, בקיץ 1997. אם כי ממשלת אירן הכחישה כי הציר סוריה-אירן מתגבש כתגובה להסכמים הצבאיים בין תורכיה לישראל, ייתכן מאוד שהקמתו החלה בגלל הציר תורכיה-ישראל.

מצד אחר, רכישת טכנולוגיה גרעינית על-ידי אירן מרוסיה מעידה כי הברית תורכיה-ישראל באה בעתה. דומה שאירן תהיה מסוגלת לייצר בקרוב, בעזרת ידע וטכנולוגיה מרוסיה, טילים ארוכי-טווח לטווחים של 1,100 עד 1,900 ק"מ.²⁰ יכולת כזאת תכניס את ישראל ואת תורכיה לטווח הנשק האירני. מבחינתה של ישראל, התפתחות כזאת היא איום חמור במיוחד, מפני שהמטטר האירני נשבע להביא לחורבנה של ישראל. מבחינתה של תורכיה, המשמעות היא פיגור במרוץ על המנהיגות באזור, וכן הטיית מאזן הכוחות לטובתה של אירן. אם אכן נכון שרוסיה מעורבת בחתירתה של אירן להצטייד בטכנולוגיית טילים, המשמעות היא הפרה של מטטר הפיקוח על טכנולוגיית טילים (MTCR). המניעים של רוסיה למהלך כזה עשויים לכלול ניסיון לחזור ולכבוש לעצמה דריסת-רגל במזרח התיכון, באמצעות אירן. בעקבות השמועות על מעורבותה של רוסיה, השעתה ממשלת ישראל הסכם על הספקת גז טבעי מרוסיה. למרות שתמיד היו דיווחים שהאירנים מפתחים נשק גרעיני וטכנולוגיית טילים, הסוגיה זכתה לתשומת-לב בארצות-הברית רק לאחרונה. יתר על כן, סוגיית הטילים מלמדת כי המזרח התיכון הוא עדיין שדה קרב במאבק על עמדות כוח בין ארצות-הברית לרוסיה.

במושגי האינטרסים האמריקניים באזור, ההיערכות האסטרטגית התורכית-ישראלית צריכה לתפוס מקום חשוב בסדר-היום של מדיניות החוץ האמריקנית. שתי המדינות האלה הן פרו-אמריקניות, והברית ביניהן עשויה לקדם את מדיניות הבלימה הכפולה של ארצות-הברית נגד משטרים מטורפים כגון אירן, עירק וסוריה, שכולם עסוקים בהתעצמות צבאית, ובייחוד בנשק להשמדה המונית, ומהווים איום חמור על אינטרסים אמריקניים.

ההתעצמות הצבאית של משטרים אלה מסבירה, במידה מסוימת, את העידוד שמעניקים האמריקנים לברית, כמחסום רציני נגד המדינות המטורפות הללו. נוכח חשיבותו האסטרטגית של המזרח התיכון והשאיפה לזרימה בלתי-מופרעת של נפט, הברית תורכיה-ישראל, על מרכיבי היציבות והאיזון שלה, עשויה להיות הצעד המבורך שארצות-הברית מחפשת במדיניות החוץ המזרח-תיכונית שלה, בעידן שאחרי המלחמה הקרה.

לסיכום, דומה ששיתוף-הפעולה הביטחוני בין תורכיה לישראל הוא האירוע הבולט בפוליטיקה המזרח-תיכונית בעידן שאחרי המלחמה הקרה. חששותיה של תורכיה מפני האיומים של סוריה, אירן ועירק על אחדותה הלאומית ועל שלמותה הטריטוריאלית הם הגורמים שהביאו להתקרבות בין תורכיה לישראל. קצה של המלחמה הקרה ותהליך השלום בין ישראל לערבים הכשירו קרקע פורייה כדי שתורכיה תוכל לנהל מדיניות חוץ פרו-ישראלית. הברית משרתת מספר אינטרסים ביטחוניים של תורכיה: סיוע לדיכוי הטרור הכורדי של ה-PAK, הטיית משוואת הכוח לטובתה של תורכיה במדיניות המים, ובדרך כלל חיזוק עצמתה של תורכיה, כפי שהיא נתפסת, ויכולתה המעשית. אחת הסיבות, למשל, לרכש המוגבר של נשק וטילים על-ידי תורכיה מישראל היא העובדה שהיוונים בקפריסין רכשו ב-1996 טילי S-300 מהרוסים. בניסיון לאזן את ההשפעה ההרסנית של רכישת טילים אלה על-ידי היוונים, הזמין הצבא התורכי בישראל 70 טילי "פופאי". מעניין לציין שגם אירן וגם היוונים בקפריסין קונים טילים מהרוסים.

המים הם כלי נוסף של מדיניות בהתקרבות בין תורכיה לישראל, מפני שהם מהווים אינטרס משותף לשתי המדינות. מאחר שישראל סובלת מבעיית מים מתמדת, בעיה שיש לה השלכות כלכליות ופוליטיות נכבדות, שיתוף-הפעולה עם תורכיה עשוי להיות פתרון. באפריל 1998, למשל, החלה תורכיה למכור מים חיים לרפובליקה התורכית של צפון קפריסין באמצעות מכלים מתנפחים, וגם ישראל יכולה להיות לקוחה-בכוח למים שיועברו בצורה דומה. הייתכנות של הניסוי שנעשה לגבי צפון קפריסין עשויה לשמש מבחן למכירת מים לישראל בצורה דומה.

עד כה אין עדיין הסכם הגנה קיבוצי בין תורכיה לישראל, אולם ההסכמים לשיתוף-פעולה בתחום הצבאי עשויים להוביל למסקנה שתורכיה וישראל הופכות לשותפות בענייני ביטחון במזרח התיכון. בעידן שאחרי המלחמה הקרה, תורכיה זקוקה לשותפים אמנים במזרח התיכון, כדי לחזק את ידיה ולשמש משקל-שכנגד לכל מי שזומם מזימות כלפיה. דומה שהשותפה האמינה ביותר של תורכיה, באווירה הסוערת של שנות התשעים, היא ישראל.

מצד אחר, הציר תורכיה-ישראל מצביע גם על קיטוב גובר במזרח התיכון. הציר הזה ניצב באחד הקטבים, בגיבוי המעצמה האמריקנית, ובקוטב האחר ניצב הציר אירן-סוריה, הנתמך ככל הנראה בידי הרוסים. קיטוב אזורי כזה, בשילוב עם הרמה הגבוהה של העצמה הצבאית אינו מבשר טובות. מה שהחל כיזמה תורכית למציאת שותף אמין עלול להידרדר לסכסוך מכוער.

לפיכך, ימים יגידו אם הברית תסייע בסופו של דבר לשמירה על היציבות באזור ■

¹⁷ SW Broadcasts, Middle East, ME 2952, MED 8, 23 June 1997.

¹⁸ SW Broadcasts, Middle East, ME 2964, MED 9, 7 July 1997.

¹⁹ SW Broadcasts, Middle East, ME 2951, MED 2, 21 June 1997.

²⁰ ישראל טוענת כי אירן בונה שני סוגי טילים: "שיהאב 3" (לטווח של 1,500 ק"מ), ו"שיהאב 4" (לטווח של 2,000 ק"מ).